

ATATÜRK'ÜN CENAZE MERASİMİ SIRASINDA TÜRKİYE'DE YAPILAN MATEM TÖRENLERİ

Mourning Ceremonies Held in the Turkey during Ataturk's Funeral Ceremony

Uğur ÜÇÜNCÜ *

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de öldü. Bu olay Türkiye'de büyük bir üzüntü yarattı. Cenaze töreni 21 Kasım 1938'de Ankara'da yapıldı. Hükümet, Atatürk'ün cenaze töreni sırasında tüm Türkiye'de matem törenlerinin yapılmasını istedi. Bundan dolayı Hükümet bir tören programı hazırladı. Program İçişleri Bakanlığı tarafından yurdun her yerine gönderildi. 21 Kasım'da şehir merkezlerinden köylere kadar vatanın her yerinde matem törenleri yapıldı. Böylece vatandaşlar Atatürk'e son görevlerini yerine getirdiler. Atatürk'ü andılar, onun için gözyaşı döktüler. Bu çalışmada zamanın basını, arşiv vesikaları, hatıraları temelinde her bölgeden birer şehir örnek alınarak matem törenleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Cenaze Töreni, Matem Töreni, Türkiye.

ABSTRACT

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, died on November 10, 1938. This event has created a great sadness in Turkey. His funeral ceremony was held in Ankara on November 21, 1938. The Government wanted to organize mourning ceremonies everywhere in Turkey, during Ataturk's funeral ceremony. Therefore the Government prepared a ceremony program. The program was sent to all parts of the country by the Ministry of the Interior. Ceremonies were held from the city centers to the villages in all over the country on November 21, 1938. Thus, citizens of the country paid the last honours to Ataturk. They commemorated Ataturk, shed tears for him. In this study the mourning ceremonies will be examined, taking one city from each region, based on the press, the archive documents, and the memories of the time.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, funeral ceremony, mourning ceremonies, Turkey.

* Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/Trabzon, elmek: uucuncu@ktu.edu.tr.

1881 yılında Selanik'te doğan Atatürk, vatani ve milleti için büyük hizmetler yapmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan başlıca kişi olmuştur. Fakat Atatürk'ün askerî, siyasi, sosyal ve kültürel alanda gösterdiği bu olağanüstü gayret, onun bedenini yorgun düşürmüş, 1937 itibarıyla çalışmalarını aksatacak ciddi bir hastalık meydana gelmişti. Doktorları başlangıçta hastalığın ne olduğunu anlayamamışlardı.¹ Atatürk'ün hastalığına ilk teşhisi Dr. Nihat Reşat Belger koymuştur. Belger, Yalova'da Termal Otel'de muayeneden sonra karaciğerin büyümesi ve sertleşmesinin hastalığa sebep olduğunu tespit etmiştir.² Ona göre Atatürk'ün hastalığı sirozdu. Diğer Türk ve yabancı doktorlar da Belger'in teşhisini onaylamışlardı.³

Atatürk, 1 Haziran 1938'den itibaren doktorların tavsiyesiyle Savarona yatında deniz kürü tedavisine alındı.⁴ 25 Temmuz gecesi ise Dolmabahçe Sarayı'na nakledildi.⁵ Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'nda tedavisi için alanında uzman doktorlar görevlendirildi.⁶ Bu arada 1938 yazından itibaren Atatürk'ün hastalığı halk arasında da duyulmuştu. Bundan sonra Türk halkı Atatürk'ün hastalığını yakından takip etmiş, kahvelerde, sokaklarda, toplantı yerlerinde, evlerde kısaca yurdun hemen her yerinde O'nun sağlığıyla ilgilenir olmuştu.⁷

Atatürk, sağlığının iyi olduğu günlerde devlet meselelerini ihmal etmemiştir.⁸ Bununla beraber Ekim ayının sonunda sağlık durumu kötüleşmişti. Doktorları Atatürk'ün Cumhuriyet'in 15. yıldönümündeki 29 Ekim kutlamaları ve 1 Kasım'daki TBMM'nin açılış törenleri için Ankara'ya gitmesine onay vermemişlerdir.⁹ Böylece ilk defa Cumhuriyet Bayramı ve Meclisin açılış törenleri Atatürk olmadan yapılmıştır.

Öte yandan siroz hastalığının etkisiyle Atatürk'ün karnı sürekli su topluyordu. Doktorlar, yaptıkları ponksiyonlarla Atatürk'ün karnından su alıyorlardı.¹⁰ Ancak 7 Kasım'da yapılan üçüncü ponksiyondan sonra sağlık durumu kötüleşmişti ve Atatürk, 8 Kasım gecesi

¹ Ruşen Eşref Üneydin, **Atatürk'ün Hastalığı**, TTK Yay., Ankara 1959, s.8-9; Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Bates Yay., İstanbul 1998, s. 477-488.

² Ruşen Eşref Üneydin, **age**, s. 9-13.

³ Enver Behnan Şapolyo, **Atatürk'ün Ölümü 10 Kasım 1938**, Refet Zaimler Kitapevi, İstanbul 1957, 37-38.

⁴ Cemal Kutay, **Atatürk'ün Son Günleri**, Boğaziçi Yay. İstanbul 1981, s.63.

⁵ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 575, 579; Ruşen Eşref Üneydin, **age**, s. 29; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C.2, Yapı Kredi Yay., Ankara 1973, s.746; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, 11. Baskı, İstanbul 1990, s. 570.

⁶ **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1938; Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.1, S.2, Mart 1985, s.343.

⁷ Nurettin Can Güleklî, **Atatürk Milletinin Omuzlarında**, İstanbul 1960, s.5.

⁸ **BCA**, 30.10.00.00/1.4.6, Lef.2; **BCA**, 30.10.00.00/1.4.10, Lef.2.

⁹ Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul 1955, s.98.

¹⁰ Utkan Kocatürk, **age**, s.585; Utkan Kocatürk, **agm**, s.343; Ogün Deli, **Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Akis Yay., İstanbul 2006, s. 62; Lord Kinross, **age**, s. 570.

tam anlamıyla koma devresine girmişti¹¹. 10 Kasım 1938 Perşembe sabahı saat dokuzdaki muayenede ise Atatürk'ün kalbinde zafiyet işaretleri görüldü. Doktorların bütün çabalarına rağmen Atatürk kurtulamadı ve dokuzu beş gece Hakkın rahmetine kavuştu.¹²

Atatürk'ün ölüm haberini içeren Hükümet beyannamesi 10 Kasım öğleden sonra radyodan okunmuş, gazetelerin ek baskılarıyla kamuoyuna duyurulmuştu.¹³ Atatürk'ün yüzünün ve sağ elinin mulajının yapılmasına (kopyalanması) karşılık otopsisine ihtiyaç duyulmadı.¹⁴ 11 Kasım'da defnedilinceye kadar bozulmaması için naâş tahnit¹⁵ edildi.¹⁶ Atatürk'ün naâşı tabuta yerleştirildikten sonra Dolmabahçe Sarayı'nın muâyede salonuna konuldu.¹⁷

Atatürk'ün ölüm haberi tüm yurttaki tarifi imkânsız üzüntüye sebep olmuştu. Eğlence yerleri kapatılmış, bayraklar yarıya indirilmiş, halk gözyaşlarını tutamamıştır. Yurdun dört bir yanından TBMM'ye, Başbakanlık'a, Hükümet'e taziye telgrafları çekilmiştir. Gençler matem mitingleri düzenlemiş, Atatürk'ün eserlerinin korunacağına dair yeminler etmişlerdir.¹⁸ Atatürk'ün ölümü TBMM'de de büyük yankı uyandırmıştır. Meclis'te 11 Kasım'da Atatürk'ün hatırasını yâd etme adına beş dakika saygı duruşunda bulunulmuştu.¹⁹ Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü Atatürk'ün ölümüne dair düşüncelerini de ortaya koyan etkile-

¹¹ Hasan Rıza Soyak, "Atatürk'ün Son Günleri", **Toplumsal Tarih**, S.131, C.20, Kasım 2004, s.17; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C.2, s.770; **Akşam**, 9 Kasım 1938; Enver Behnan Şapolyo, **age**, s.43; Falih Rıfkı Atay, **age**, s.491; **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1938.

¹² **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1938.

¹³ Cemal Kutay, **age**, s.17; Hasan Rıza Soyak, **age**, s.773-774; **Belgelerle Atatürk**, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 81; Necdet Evliyagil, **Atatürk ve Anıtkabir**, Ankara 1988, s. 23; **Akşam**, 10 Kasım 1938.

¹⁴ Utkan Kocatürk, **age**, s.596; Eren Akçiçek, "Atatürk'ün Ölümünden Sonra Mulajı, Tahniti ve Otopsi Tartışması", **Toplumsal Tarih**, S.131, C.20, Kasım 2004, s.18-19.

¹⁵ Tahnit Arapçadır. Ölüyü bozulmaması için belirli formülde ilaçlanması anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 21. Baskı, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2004, s. 1021.

¹⁶ Utkan Kocatürk, **age**, s.597; Tunç Boran, "Atatürk'ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011, s. 490; Eren Akçiçek, **agm**, s.19.

¹⁷ Enver Behnan Şapolyo, **age**, s.65-66.

¹⁸ Lord Kinross, **age**, s. 574; **TBMM ZC**, 14 Aralık 1938, On Birinci Birleşim, C.28, s.42-43, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d05&v_yasama_yili=5&v_cilt (ET: 22.01.2013); **Akşam**, 11 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938; **Akşam**, 12 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1938; **Akşam**, 13 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1938; **Akşam**, 14 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1938; **Akşam**, 12 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1938; **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1938; **Akşam**, 18 Kasım 1938.

¹⁹ **TBMM ZC**, 11 Kasım 1938, Üçüncü Birleşim, C.27, s.16, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d05&v_yasama_yili=5&v_cilt (ET: 22.01.2013).

yici bir konuşma yapmıştı.²⁰ 14 Kasım 1938'de çok sayıda milletvekili Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntülerini dile getirmişlerdi.²¹

Atatürk için ilk cenaze töreni İstanbul'da yapıldı. Cenaze töreni öncesinde halkın da katıldığı saygı geçişleri 16 Kasım'dan 19 Kasım'a kadar sürdü.²² Hükümetin 13 Kasım 1938 tarihli kararına göre Atatürk'ün cenazesi ona lâyık bir kabrin inşasına kadar geçici olarak Ankara'daki Etnografya Müzesi'ne kaldırılacaktı.²³ 19 Kasım'da naâş Dolmabahçe Sarayı'nda kılınan cenaze namazından sonra önce Zafer torpidosuna ardından Yavuz zırhlısına kondu.²⁴ Cenaze İzmit'e kadar deniz yoluyla taşındı ve burada hazırlanan özel vagona kondu. Atatürk'ün cenazesini görmek için trenin geçeceği köy, kaza ve vilayet halkı ellerinde meşalelerle, yollara dökülerek, Atatürk'ün naâşını taşıyan treni selamladı.²⁵

Tren 20 Kasım 1938'de saat 10.03'te Ankara garına geldi. Üst düzey görevliler ve halk cenazeyi karşıladı. Naâş top arabasıyla TBMM'nin önüne getirilerek hazırlanmış katafalka konuldu.²⁶ Protokol ve halk katafalkın önünden ertesi güne kadar saygı geçişinde bulundu.²⁷ Daha önce açıklanan program gereğince 21 Kasım'da Atatürk'ün cenaze töreni yapıldı.²⁸ Saat 10.40'da Cumhurbaşkanlığı orkestrasının çaldığı Chopin'in matem marşı eşliğinde top arabası Etnografya Müzesi'ne getirildi. Tabut Müze'nin salonundaki katafalka konuldu. Saygı geçişlerinden sonra törene son verildi.²⁹ Atatürk'ün naâşı 10 Kasım 1953'te Anıtkabir'de toprağa verilmeye kadar burada geçici olarak kalacaktı.³⁰

1. MATEM TÖRENLERİNE DAİR PROGRAM

Ankara'da Atatürk'ün cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım, Türk halkı için matem günüydü. Bu günde şehirlerden köylere kadar vatanın her yerinde matem törenleri yapıldı.³¹ Ankara istisna olmak üzere yurt çapında yapılan matem törenleri Hükümet'in emriyle gerçekleştirildi. Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Dr. Refik Saydam 15 Kasım'da vali ve CHP başkanlıklarına yapılacak törenlerde tatbik edilecek programı göndermişti. Buna göre Ankara'dan başka bütün vilayetler 21 Kasım 1938 Pazartesi günü şöyle hareket edeceklerdir:

²⁰ **TBMM ZC**, 11 Kasım 1938, Üçüncü Birleşim, C.27, s.17.

²¹ **TBMM ZC**, 14 Kasım 1938, Dördüncü Birleşim, C.27, s.22-41.

²² **Akşam**, 16 Kasım 1938; Hamza Eroğlu, **Atatürk'ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 144.

²³ Tunç Boran, agm., s. 493.

²⁴ **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1938; **Akşam**, 19 Kasım 1938.

²⁵ **BCA**, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.1-22-33, 45, 50, 58, 60, 62, 63; Cemal Kutay, **age**, s. 194.

²⁶ **Ulus**, 21 Kasım 1938; Cemal Kutay, **age**, s. 195; Tunç Boran, agm, s. 511; Nurettin Can Gülekli, **age**, s.29; Utkan Kocatürk, **age**, s.598.

²⁷ **Akşam**, 21 Kasım 1938.

²⁸ Programlar için bkz. **BCA**, 30.18.1.2/85.99.10, Lef.1; **BCA**, 30.18.1.2/85.98.11, Lef.1; **Belgelerle Atatürk**, s. 91.

²⁹ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1938.

³⁰ Utkan Kocatürk, **age**, s.599.

³¹ **Son Telgraf**, 21 Kasım 1938; **Ulus**, 23 Kasım 1938.

Tören saat 14.00'te başlayacaktır. Halk saat 14.00'da heykel veya büstlerin etrafında, bunların olmadığı yerlerde cumhuriyet meydanlarında toplanacaktır. Heykel ve büst bulunmayan meydanlarda büyük bir kürsü üzerine Atatürk'ün fotoğrafı konacaktır. Kürsü Türk ve CHP bayraklarıyla örtülecek, matemi hatırlatan siyah işaret bulundurulmayacaktır. Matem töreni iyi organize edilecek. Bunun için bir komisyon oluşturulacak ve toplanma yeri incelenecektir. Toplanma şeklini gösteren bir kroki hazırlanacaktır. Bu iş için yeterli sayıda memur görevlendirilerek vazifeleri kendilerine tebliğ edilecektir. Parti üyelerinin bu işte görevlendirilmeleri esastır. Türk gençliğine ve öğrencilere tören meydanında ön safta yer verilecektir. Bando, İstiklal Marşı'ndan sonra Chopin ve Bethofen'in matem havalarını çalacak. Bando bulunmayan yerlerde İstiklal Marşı hep bir ağızdan söylenecek. Tören başladıktan sonra üç kişi konuşma yapacaktır. Konuşmaları parti görevlisi, belediye üyesi, belediye olmayan yerlerde köy ihtiyar heyeti azası ve halktan bir genç yapacaktır. Konuşma metinleri önceden yerel parti örgütünün onayından geçecektir. Konuşmalarda Atatürk'ün eserleri, vatan ve millete yaptığı hizmetler, ölümünden duyulan yas ve üzüntü ortaya konacaktır. Yine Atatürk'ün Büyük Nutku, Onuncu Yıl Nutku ve Gençliğe Hitabesi ve vecizelerinden seçilmiş bazı kısımlar okunacaktır. Törende Atatürk'e saygı ve sevginin ebedi olacağına, onun eserlerine ve yaptığı devrimlere bağlı kalınacağına dair yemin edilecektir.

Saat 16.00'da üç dakika saygı duruşu yapılacaktır. Ardından hazırlanan altı meşale ateşlenecek, Atatürk'ün heykeli, büstü veya resmi önünden saygı geçişi yapılacak. Saygı geçişinden sonra halk dağılacak ve tören sona erecektir. Tören alanına gelirken isteyenler heykel, büst veya fotoğraflar önüne çelenk, buket veya yeşillik koyabilecekler. Halkevleri 22 Kasım 1938 Salı gününe kadar kapalı kalacaktır. Tören sırasında matemi hatırlatan siyah işaret bulunmayacaktır. Törene ait ayrıntıları içeren bir rapor hazırlanacak. Rapor mümkün olduğu takdirde çekilecek fotoğraflarla birlikte CHP Genel Sekreterliğine gönderilecektir.

Programda Türk Milleti'nin olgunluğunu gösterme adına törenlere olağanüstü önem verilmesi parti görevlilerinden rica edilmiştir. Bildirinin bütün parti teşkilatlarına ve halkevlerine acilen gönderilmesi, teslim alınıp anlaşıldığının telgrafla bildirilmesi istenmiştir. Genel Sekreterliklere, Parti İl Yönetim Kurulu Başkanlıklarına iletildiği de ifade edilmiştir.³²

16 Kasım'da bildiriye, halkevlerinde matem töreni yapılmasına dair üç madde ilave edilmiştir. Buna göre:

21 Kasım 1938'de saat 11.00'da ilk olarak halkevlerinde bir tören yapılacaktır. Tören, İstiklal Marşı ile açılarak Atatürk'ün hayatı hakkında yapılacak bir konuşmadan sonra Gençliğe Hitabe okunacak ve üç dakika saygı duruşu yapılarak törene son verilecektir. Aynı gün saat 14.00'da başlayacak törende halkevi bulunan yerlerde üyelerden biri ayrıca konuşma yapacaktır. 22 Kasım Salı gününden itibaren halkevleri normal işlerine başlayacaktır. Fakat 10 Kasım'dan itibaren bir ay içinde halkevlerinde balo, ziyafet, çaylı dans gibi etkinlikler yapılmayacak. Parti ve halkevi üyeleri bu süre içinde "suvare" ve akşam yemeklerine katılmayacakları gibi kendileri de bu etkinlikleri organize etmeyecekler. Genelgenin alındığının

³² BCA, 490.1.0.0/4.19.15, Lef.3-5; BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.15-16; Cumhuriyet, 16 Kasım 1938; Akşam, 16 Kasım 1938.

ve bütün parti örgütleriyle halkevlerine tebliğ edildiğinin telgrafla bildirilmesi rica edilmiştir.³³

Vilayetlere gönderilen program doğrultusunda Atatürk'ün Ankara'da cenaze töreninin yapıldığı gün yurdun her yerinde matem törenleri gerçekleştirildi. Törenlerin ayrıntıları ve resimlerine dair raporlar valilikler tarafından İçişleri Bakanlığı'na ve CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildi. Her bölgeden birer örnek verilerek matem törenlerinin yurttan nasıl gerçekleştirildiği ortaya konulacaktır.

2. İSTANBUL'DAKİ MATEM TÖRENLERİ

2.1. Sarayburnu'nda Yapılan Matem Töreni

Ankara'dan gönderilen program gereğince 21 Kasım 1938'de İstanbul'da köy ve nahiyelere kadar Atatürk için matem törenleri yapıldı. Sarayburnu'nda matem törenine saat 14.00'da itfaiye bandosu eşliğinde hep birlikte söylenen İstiklal Marşı ile başlandı. Ardından Eminönü Halkevi Başkanı Ağâh Sırrı Levent kürsüye gelerek parti adına bir konuşma yaptı. Konuşmasında tüm yurttaşların hatta yabancıların Atatürk'ün ölümünden büyük üzüntü duyduklarını belirtti. Atatürk'ün sadece bir devlet başkanı değil "*diplomat, devrimci, halkçı, yaratıcı, gençliğin babası, enerji kaynağı ve aynı zamanda insan*" olduğunu söyledi. Konuşmasını şu şekilde bitirdi:

"... Onun eserleri saymakla tükenir mi? İşte biz... Medeni kıyafetimiz, içtimâf vaziyetimiz, yazımız, karanlıktan kurtulan tarihimiz, temiz ve güzel lisanımız ve milli şuurumuzla biz... Bütün bu inkılâpları kaydedecek olan yarının tarihçileri bu mes'ud devri yaşayan bizleri gıpta ile anacaktır."

Ağâh Sırrı Levent'ten sonra kürsüye Şehir Meclisi üyelerinden Meliha Avni Sözen gelerek Belediye adına konuşmasını yaptı. Konuşmasına 10 Kasım 1938 Perşembe gününün Türk dünyası ve Türk tarihinin kara günü olduğunu belirterek başladı. 18 milyonun Atatürk'ün ölümüne ağladığını, bununla beraber eserlerinin bekçisi olacaklarını söyledi. Meliha Avni Sözen'den sonra, sırasıyla İstanbul Halkevi adına Naki Tezel, İstiklal Lisesi öğrencilerinden Behçet Derman söz alarak etkili konuşmalar yaptılar. Ağâh Sırrı Levent tekrar kürsüye gelerek Sarayburnu'nu dolduran binlerce kişiye Atatürk'ün eserlerine bağlı kalacaklarına dair yemin ettirdi. Saat 15.47'de çalan siren sesleri arasında üç dakika saygı duruşu yapıldı. Anıt'ın etrafına konulan altı meşale yakıldı. Sırasıyla Belediye, CHP, Halkevi mensupları, öğrenciler ve halk Anıt'ın önünde saygı geçişi yaptılar. Ardından törene son verildi.³⁴

2.2. Taksim'de Yapılan Matem Töreni

Taksim'de Atatürk'ün hatırasını yâd etmek için 21 Kasım'da Taksim Meydanı'nda on binlerce İstanbullu toplandı. Atatürk'ün cenazesi Ankara'da, Etnografya Müzesi'ne kaldırılırken Taksim Anıtı önünü dolduran genç, ihtiyar, kadın, erkek herkes gözyaşları içinde kaldılar. Yoğunluktan dolayı İstiklal Caddesi'nde tramvay seferleri iptal edildi. Hatay Erginlik Cemiyeti, Ticaret Bankası, Elektrik İdaresi, Türk Spor Kurumu İstanbul Bölgesi, CHP,

³³ BCA, 490.1.0.0/4.19.15, Lef.1-2; *Belgelerle Atatürk*, s. 97-100.

³⁴ *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1938; *Tan*, 22 Kasım 1938.

İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Beyoğlu Halkevi, Hava Kurumu, Belediye, Türk Kaptan ve Makinistler Cemiyeti, Noterdam Dosyon Kız Lisesi, Taksim Anıtı'na çelenkler koydular.

Şehir bandosu saat 14.00'da İstiklal Marşı'nı, ardından Chopin'in matem havasını çaldı. Bu sırada meydanda toplananlar gözyaşlarına engel olamadılar. Kürsüye ilk olarak CHP adına Mekki Hikmet geldi. 19 Mayıs 1919'un Atatürk'ün Samsun'a çıktığı, 10 Kasım'ın ise "tanrılaştığı" günler olduğunu belirtti. Atatürk'ün bedenen ölse de milletin gönlünde ebedileştiğini ifade etti. Ardından Beyoğlu Halkevi adına Osman Sipahi bir konuşma yaptı. Konuşmasında Türk Milleti'nin Atatürk'ün eserlerini koruyacağını belirterek şöyle haykırdı: "Müsterih uyu, Büyük Türk... Büyükler büyüğü, müstesnalar müstesnası Atatürk..."

Ayrıca Belediye adına Ekrem Tuz, halkı temsilen Kemal Baki Beyler Atatürk'ün hatırasını yâd eden konuşmalar yaptılar. Törene katılan bir genç halka Atatürk'ün eserlerini koruyacaklarına dair yemin ettirdi. Saat 16.00'da sirenlerin çalmasıyla halk üç dakika saygı durumunda bulundu. Bu esnada Anıt'ın yanında hazırlanmış altı meşale ateşlendi.³⁵ Taksim'deki matem programına binlerce vatandaş katıldığı için ulaşım seferleri ancak törenin bitişinden sonra başlayabildi.³⁶

2.3. Harbiye'de Yapılan Matem Töreni

Harbiye'de Yedek Subay Okulu'nun Atatürk Anıtı önünde matem töreni yapıldı. Diğer yerlerden farklı olarak tören saat 15.00'da Birinci Tümen bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile başladı. Ardından Chopin'in cenaze marşı çalındı. Şişli CHP Başkanı Raif Güner, Atatürk'ün ölümünden duyulan acıyı anlatan bir konuşma yaptı. Akabinde Şişli Belediyesi adına Nahiye Müdürü Kemal Dağdeviren söz aldı. Atatürk'ün hayatını ve devrimlerini anlattı. Yedek Subay Okulu öğrencilerinden Hamdi Egemen de heyecanlı bir konuşma yaparak şunları haykırdı: "... Ey top arabası! Asker Başbuğu en canlı melodilerle ebediyete götürdün. Ardından kuvvet ve kudretin timsali, Türk milletinin, Türk Cumhuriyetinin ruhu, şerefli ordu, yüksek ve eğilmez başını yalnız Atasına eğerek saygılarını sunuyor."

Şişli Halkevi Başkanı Ahmet Halit ise yaptığı konuşmada en büyük dileğinin Türk annelerinin yeni Mustafa Kemaller ve İsmet İnönüler yetiştirmesi olduğunu belirtti. Ardından törene katılanlara Atatürk'ün eserlerini koruyacaklarına dair yemin ettirdi. Saat 16.00'da sirenlerin çalmasıyla üç dakika saygı duruşu yapıldı. Meşalelerin yakılmasından sonra saygı geçişi gerçekleştirilerek törene son verildi.³⁷

2.4. Üsküdar'da Yapılan Matem Töreni

Üsküdar'da 11.45'te CHP ve Halkevi önünde yapılan matem töreninden sonra 14.00'da İskele Meydanı'nda toplanıldı. Törene İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başladı. Chopin'in matem marşından sonra CHP üyelerinden Ayni Oktar, tarih öğretmenlerinden Cemal Yener, Reşat Kaynar birer konuşma yaptılar. 7 yaşındaki Güneri Oktar'ın "Bütün dünya ağlıyor" başlıklı şiiri toplananları oldukça etkiledi. Ardından Gençliğe Hitabe hep bir

³⁵ Cumhuriyet, 22 Kasım 1938.

³⁶ Tan, 22 Kasım 1938.

³⁷ Cumhuriyet, 22 Kasım 1938; Akşam, 23 Kasım 1938.

ağızdan okundu. Saat 16.00'da sirenlerin çalmasıyla saygı duruşunda bulunuldu. Meşalelerin yakılmasından sonra resmi geçit yapılarak törene son verildi.³⁸

2.5. Halkevlerinde Yapılan Matem Töreni

Gönderilen program gereğince İstanbul'da Bakırköy, Üsküdar, Eminönü Halkevlerinde saat 11.45'te Atatürk için matem töreni gerçekleştirildi. Örneğin, Eminönü Halkevi saat 11.00'dan itibaren öğrenciler ve halk tarafından doldurulmaya başlandı. Vali ve Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ da matem törenine geldi. Tören 11.45'te İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başladı. Halkevi Başkanı Agâh Sırrı Bey bir konuşma yaptı. Ardından gençlik adına Naki Tezel Atatürk'ün gençliğe hitabesini okudu. Üç dakika saygı duruşunun akabinde törene son verildi.³⁹

2.6. Köy ve Nahiyelerde Yapılan Matem Törenleri

İstanbul'a bağlı köy ve nahiyelerde de törenler yapıldı. Büyükçekmece'nin Kıraç Köyü bunlardan biridir. 50 hanelik köyden 60 kişi, okul öğrencileri ve başöğretmeniyle saat 14.00'da Cumhuriyet Alanı'nda toplandılar. Törene İstiklal Marşıyla başlandı.⁴⁰ Kıraç Köyü Okulu üçüncü sınıf öğrencilerinden Hatice Özen etkileyici şiirler okudu. "*En Büyük Türk'e*" başlıklı şiirinin sonunda şunları haykırdı:

*"Niçin gittin Atamız bizi öksüz bırakıp.
Kanyor kalplerimiz en büyük adam için
Niçin bırakıp gittin bizi babamız niçin
Yanyor bütün gençlik hicranla için için
Ey en büyük Türk: Gittin, bizi öksüz bırakıp."⁴¹*

Köy gençlerinden Şevket Kalkan yaptığı konuşmada Atatürk'ün Türk milletini yükselttiğini, onun ölümüne ne kadar ağlansa az olduğunu belirtti. Kalkan, Atatürk'ün eserlerini koruyacaklarını da ifade etti.⁴² Ardından Başöğretmen R. Kocabalkan bir konuşma yaptı. Konuşmasında Atatürk'ün ölümüne sadece 18 milyon Türk halkının değil tüm dünyanın ağladığını belirtti. Kocabalkan, Atatürk'ün eserlerine değindikten sonra vecizelerinden örnekler verdi ve konuşmasını halkı Atatürk'ün eserlerine ve devrimlerine bağlı kalıp geleceğe taşıyacaklarına dair yemin ettirerek nihayetlendirdi⁴³. Saat 16.00'da ise üç dakika saygı duruşu yapıldı. Ardından alanda hazırlanan altı meşale yakıldı. Meydanda yüksek bir masa üzerine konulan Atatürk'ün resminin de olduğu büst önünden saygı geçidi başladı. Önce öğrenciler, ardından köy gençleri ve ihtiyarlar saygı geçişini tamamladıktan sonra törene son verildi. Tören sırasında halkın çoğu gözyaşlarına engel olamadı⁴⁴.

³⁸ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1938.

³⁹ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 193; **Akşam**, 232 Kasım 1938; **BCA**, 490. 1.0.0/1430.729.1, Lef.8.

⁴⁰ **BCA**, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.7.

⁴¹ **BCA**, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.2-4.

⁴² **BCA**, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef. 1, 5, 6.

⁴³ **BCA**, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.61.

⁴⁴ **BCA**, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.9.

3. GÜMÜŞHANE'DE MATEM TÖRENLERİ

Gümüşhane'de yapılacak törenleri organize etmek için Gümüşhane Valisi ve aynı zamanda CHP İl Yönetim Başkanı Ferit Nomer başkanlığında Vilayet Kültür Direktörü, Jandarma Komutanı, Emniyet Amiri, Belediye Başkanı ve Vilayete bağlı Bayburt, Kelkit, Şiran, Torul ve nahiye merkezleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Merkez komisyonunca Gümüşhane ve köylerde yapılacak tören hakkında hazırlanan bir program vilayet matbaasında bastırıldı. Program, 19 Kasım 1938'de resmi ve özel kuruluşlara, mağaza, dükân ve gazinolara dağıtıldı. Yine aynı gün Gümüşhane'ye bağlı köylerin muhtarları çağrılarak köylerde yapılacak törenler hakkında kendilerine talimat verildi ve açıklama yapıldı. Köylerde muhtarların ve köy gençlerinden birinin Atatürk'ün hayatı, eserleri ve ölümünden duyulan üzüntüyü içeren konuşmalar yapmalarını istendi. Gümüşhane ve bağlı yerlerde Atatürk'ün büst ve anıtı bulunmadığından 20 Kasım 1938'de cumhuriyet alanlarına büyük kürsüler kurduruldu. Türk ve CHP bayraklarıyla süslenen kürsülere Atatürk'ün fotoğrafları da konuldu.⁴⁵

Törenden bir gün önce civar köylerin vatandaşları Gümüşhane'ye geldiler. Gümüşhane'de ilk etkinlik Halkevi'nde gerçekleştirildi. Vatandaşlar sabahleyin Halkevi önünde ve Belediye Caddesinde toplandı. Saat 11.00'da Halkevi'nin kapısı açıldı. Salonlar ve koridorlar vatandaşlarca dolduruldu. Halkevi bandosunun İstiklal Marşı'nı çalmasıyla program başladı. Marştan sonra törene katılanların gözyaşları arasında Halkevi Müze Şube Başkanı ve Kültür Direktörü Vehbi Okay Atatürk'ün hayatını ve hizmetlerini anlatan bir konuşma yaptı. Ardından Gençliğe Hitabe okundu. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının korunacağına ve Atatürk'ün fikirleri doğrultusunda geleceğe gidileceğine dair yemin edildi. Atatürk'ün anısına üç dakika saygı duruşu yapıldıktan sonra törene son verildi.

Gümüşhane'de asıl matem töreninin yapılacağı Cumhuriyet Meydanı'na geçildi. Halk ve öğrenciler hazırlanan program gereğince üç kişilik sıra şeklinde dizildiler.⁴⁶ Sıralama şu şekildeydi: Gümüşhane'nin gençleri, Gümüş Spor Kulübü, Ortaokul, Gazipaşa İlkokulu, Fevzipaşa İlkokulu, İsmet Paşa İlkokulu, Dumlupınar İlkokulu öğrencileri ve öğretmenleri, Vali ve Vilayet idarecileri, memurlar, jandarma, polis, sivil toplum temsilcileri ve halk⁴⁷. Jandarma ve Polis mensupları yerlerini alırken resmi ve özel kuruluşlar, Türk ve CHP parti bayraklarıyla süslenmiş bulunan ve etrafına altı meşale dikilmiş, Atatürk'ün posterlerini içeren kürsü önüne çelenklerini koydular.

Saat 14.00'da matem töreni İstiklal Marşı ve matem havasının çalmasıyla başladı. CHP adına Vali Ferit Nomer Atatürk'ün hayatı, eserleri, şahsiyeti ile ölümünden duyulan üzüntüleri içeren bir konuşma yaptı. *"Büyük kurtarıcının en mukaddes eseri Cumhuriyetin sonsuza dek korunması"* için halk hep bir ağızdan yemin etti. Belediye adına Necdet Gürpınar, gençliği temsilen Özcan San ve Halkevi namına Fahri Akagün Atatürk'ün eserleri ve ölümünden duyulan üzüntüye dair birer konuşma yaptılar. Bu sırada halk gözyaşları içinde Atatürk'ün eserlerini, devrimlerini ve Cumhuriyeti korumaya yemin etti. Gümüşhane postacısının oku-

⁴⁵ BCA, 490.1.0.0/1430.728.1, Lef.1.

⁴⁶ BCA, 490.1.0.0/1430.728.1, Lef. 2.

⁴⁷ BCA, 490.1.0.0/1430.728.1, Lef.4.

duğu şiirler halkı oldukça etkiledi. Saat 16.00'da konuşmalar bittikten sonra atılan top üzerine halk gözyaşları içinde üç dakika saygı duruşuna geçti. İkinci top atışıyla kürsü etrafındaki altı meşale ateşe verildi. Gençler, öğrenciler ve halk Atatürk kürsüsünün önünden saygı geçişinde bulundular. Saygı geçişinden sonra törene son verildi. Meşaleler ise sabaha kadar yandı. İki polis ve iki jandarma sabaha kadar kürsünün önünde saygı nöbeti tuttular.

Kaza merkezlerinde, nahiyelerde ve köylerde de belirlenen program gereğince törenler yapıldı. Gümüşhane Valiliği törenleri yakından takip etti ve düzenli bir şekilde yapılmasını sağladı. Valilik törene dair raporu ve çekilen 13 fotoğrafı 9 Aralık 1938'de İçişleri Bakanlığına gönderdi.⁴⁸

4. URFA'DA YAPILAN MATEM TÖRENLERİ

21 Kasım'da Atatürk'ün hatırasını yâd etmek için Urfa'daki bütün dükkânlar, mağazalar, okullar, resmi ve özel kuruluşlar kepenklerini kapattılar. Atatürk'e son görevlerini yapmak için kadın, erkek, büyük, küçük halk sokaklara dökülerek Urfa'da ilk tören yeri olan Halkevi'ne gelmeye başladılar. Saat 11.00'da öğrenci, esnaf, hayır cemiyetleri, resmi, özel kuruluş temsilcileri ve vatandaşlar Halkevi'ni doldurdular. İstiklal Marşı'nın okunmasıyla tören başladı. Halkevi İdare Heyeti'nden bir üye Atatürk'ün hayatını anlattı. Ortaokul öğretmeni Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni okudu. *"...başını öne eğerek; bu hitabedeki emir ve direktiflere taptığını ve ebediyen tapacağını anlattı."* Halk gözyaşları ve hıçkırıklarla konuşmayı dinledi. 16 yıl önce Büyük Zaferi kutlamak için tören yapan Urfalılar; şimdi zaferi kazandıran Atatürk'ü ebediyete intikal ettirmenin acısını yaşadı. Ardından verilen işaret üzerine halk ayağa kalktı ve üç dakika saygı duruşunda bulundu. Böylece Halkevi'ndeki tören sona erdi.

Urfa'da asıl matem töreni saat 14.00'da Atatürk Anıtı'nın bulunduğu Belediye Parkı'nda gerçekleştirildi. Subaylar, memurlar, öğrenciler, halk ve esnaf cemiyetleri mensupları dâhil olmak üzere Park ve çevresinde 30 binden fazla insan toplandı. Bir süre sonra üst düzey komutanlar, askeri ve mülki idareciler de geldiler. Park'taki büyük kalabalığa rağmen düzen korundu sükûnet kaybedilmedi. Saat 14.00'da İstiklal Marşı'nın okunmasıyla tören başladı. Ardından Bethofen'in matem havası çalındı.⁴⁹ İlk olarak Vali kürsüye gelerek bir konuşma yaptı. Konuşmasında Atatürk'ün eserlerini ve vatanı modern devletlerarasına getirmesini vurguladı. Diğer hatipler de konuşmalar yaptılar ve şiirler okudular. Atatürk'ün kalplerde ebediyen yaşatılacağı, Cumhuriyet'in korunacağına dair yeminler edildi. Atatürk Anıtı'nın önüne çelenkleri kondu. Saat 16:00'da Saat Kulesi'nden verilen işaret üzerine üç dakika saygı duruşunda bulunuldu. Ardından askeri, mülki memurlar, öğrenciler ve halk gözyaşları içinde Anıt'ın önünden saygı geçişi yaptılar. Geçişten sonra törene son verildi.⁵⁰

Urfa'nın kaza, nahiy ve köylerinde de program gereğince matem törenleri yapıldı.⁵¹ Örneğin, Birecik kazasındaki törenler şöyle gerçekleştirildi: Birecik'teki ilk tören Halke-

⁴⁸ BCA, 490.1.0.0/1430.728.1, Lef.2-3.

⁴⁹ BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.1-2.

⁵⁰ BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.1-2; Tan, 23 Kasım 1938; Ulus, 23 Kasım 1938.

⁵¹ BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.3.

vi'nde yapıldı. Birecik halkının neredeyse tamamı saat 11.00'da Halkevi'nde yapılan etkinliğe katıldı. Bandonun çaldığı İstiklal Marşı ile tören başladı. Halkevi üyelerinden Nafi Şinikçi tarafından Atatürk'ün hayatı ve eserleri hakkında bir konuşma yapıldı. Şinikçi, konuşmasında Atatürk'ün Türk halkının çocuğu aynı zamanda yaratıcısı olduğunu belirtti. Atatürk'ün ölümüne sadece 19 milyon Türk halkının değil tüm dünyanın ağladığını ifade etti. Atatürk'ün eserlerini korumaya yemin ettiklerini ve sonsuza dek ona sadık kalacaklarını söyledi. Konuşmasının sonunda şunları ifade etti:

*"... Bu devlet, bu millet Kemal Atatürk'le olamadıysa, Onun kurduğu (Kemalizimle) ebediyen payidar kalacaktır."*⁵² Gençler ise değişik şiirler okudular. Üç dakika saygı durusundan sonra törene son verildi. Halk Cumhuriyet Alanı'na kurulan radyodan Atatürk'ün cenazesini de gözyaşlarıyla takip etti.

Birecik'te asıl matem töreni saat 14.00'da Cumhuriyet Alanı'nda yapıldı. Atatürk büstü etrafına toplanmış binlerce vatandaşın İstiklal Marşı'nı okumasıyla tören başladı. Ardından Chupein'in matem havası çalındı. Halk, müziği üzüntüyle fakat sükûneti bozmadan dinledi. Ardından Atatürk'ün hayatı ve eserlerine dair konuşmalar yapıldı. Yapılan konuşmalardan sonra Halkevi'nin, Tabur'un, Belediye ve diğer kuruluşların çelenkleri Atatürk büstüne kondu. Halkevi Başkanı Mustafa Kanlı tarafından Atatürk ve eserlerine bağlı kalınacağına dair halka yemin ettirildi. Üç dakika saygı durusundan sonra büstün etrafındaki altı meşale ateşe verildi. Halk Atatürk'ün büstü önünden saygı geçişi yaptı ve tören sona erdi. Birecik Halkevi 22 Kasım akşamına kadar kapalı kaldı.⁵³

5. ELAZIĞ'DA YAPILAN MATEM TÖRENLERİ

Elazığ halkı Atatürk'ün rahatsızlığını bildiren tebliğleri endişeyle takip etti. Elazığ Halkevi bu süreçte vatandaşlara doğru bilgi aktarma görevini yürüttü. 10 Kasım 1938 Perşembe günü Atatürk'ün ölüm haberi, şehirde üzüntü ve gözyaşlarıyla karşılandı. Haber 11 Kasım'da bağlı yerlere de tebliğ edildi. Elazığ Ortaokulu'nda bir toplantı yapılarak Atatürk'ün ölümü nedeniyle duyulan üzüntü ortaya kondu. Toplantıda Türk gençliğine ve milletin emanet edilen Cumhuriyet'in korunarak geleceğe taşınacağı vurgulandı. Bu sırada gençler gözyaşlarını tutamadılar.⁵⁴

17 Kasım 1938 tarihi Atatürk'ün Elazığ'a gelişinin birinci yıldönümüydü. Bu nedenle 17 Kasım'da bir tören yapılması kararı alındı. Bu geceyi neşeli ve sevinçli geçirmek, bir yıl öncenin hatıralarını yâd etmek için aylar öncesinde hazırlıklara başlandı. Fakat beklenmeyen "*milli felaket*", sevinci üzüntüye çevirdi. Buna rağmen 17 Kasım 1938 gecesi bütün memurlar, gençler ve vatandaşlar Halkevi'nde toplandılar.⁵⁵ Halkevi Başkanı Vali Şefik Bicioğlu, Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntüyü ortaya koyan kısa bir konuşma yaptıktan

⁵² BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.4, 6-7.

⁵³ BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.4-5.

⁵⁴ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.76.

⁵⁵ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.76-77.

sonra Halkevi'nde toplanmış bulunanları üç dakika saygı duruşuna davet etti.⁵⁶ Ardından toplananlara yemin ettirdi. Vali'nin ettirdiği yemin aynen şöyleydi:

“Ey ulu Ata... Bütün kudretlerini, olanca varlığını, sonsuz iradeni harcıyarak kurtardığın sevgili yurdumuzu; bize en kıymetli armağan olarak bıraktığın mukaddes cumhuriyeti, akıllara durgunluk veren sayısız ve eşsiz devrimleri, kudretli ve kuvvetli rejimi iman ve ruhumuzun bükülmez kolları arasında sonuna kadar muhafaza ve müdafaa ve idame edeceğimize (ant içiyoruz.) dipsiz bucaksız kudret kaynağından, göklere sığmayan güneşinden, sınırsız ruhandan alıp gönüllerimize, kanlarımıza, yüreklerimize doldurduğumuz zafer kevselerini, ateş yığınlarını, iman ve birlik nurlarını yeryüzünün en çok kadir bilen, en sadık mirasçıları sıfatıyla sızılmaksızın saklayarak onların hız ve kudretiyle bilgi, medeniyet ve Türklük yolunda koşacağımıza (ant içiyoruz.) bu uğurda yeisi bir felaket, korkuyu bir ölüm, yılmayı bir uçurum, ehveni şerri şerhlerin en zararlısı sayacağımıza (ant içiyoruz.) mukaddes cumhuriyeti, o aziz yurdu, o örneksiz rejimi bu üç namus remzini herhangi bir tehlike ve tecavüz karşısında isterse kan selleri tepelerimizi aşsın, isterse kudurmuş şimşekler başımızda çaksın birbirine imanla perçinlenmiş tunç kaleler, azimle lehimlenmiş çelik dağlar, şahlanmış aslanlar halinde ve kâinat çökünceye kadar savaşıp, boğuşup çarpışacağımıza şerefimiz, namusumuz ve Türklüğümüz adına anıtının altında, söz verip (ant içiyoruz) bir daha (ant içiyoruz.) bir daha (ant içiyoruz.)”⁵⁷

Yeminden sonra törene son verildi. Herkes hüzünlü bir şekilde Halkevi'nden ayrıldı.⁵⁸

19 Kasım Cumartesi günü öğle vakti Elazığ Ortaokulu'nun 900 öğrencisi ve öğretmenleri Atatürk Anıtı önünde bir tören yaptılar. Hazırladıkları çelenği saygıyla büstün önüne koydular. Öğrenciler konuşmalar yapıp şiirler okudular. Atatürk'ün eserlerine bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Bu sırada toplanmış olan halk da törene katıldı.

Hükümet'in programı dâhilinde Atatürk'ün cenaze töreni sırasında yapılacak saygı töreni Elazığ'da da gerçekleştirildi. İlk olarak 21 Kasım 1938 Pazartesi günü öğleden önce Halkevi'nde bir tören yapıldı. Törene başta Dördüncü Genel Müfettişi olmak üzere müşavirler, memurlar, gençler ve halk topluluğu katıldı. İstiklal Marşı ile tören başladı. Halkevi'nin bir üyesi Atatürk'ün hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında konuşma yaptı. Diğer bir üye de Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni okudu. Üç dakika saygı duruşundan sonra törene son verildi.

Asıl matem töreni saat 14.00'da Cumhuriyet Meydanı'nda Atatürk Anıtı önünde yapıldı. Neredeyse bütün Elazığ halkı Meydan'da toplandı. Ankara'daki cenaze töreninin Elazığlılar tarafından takip edilmesi için Meydan'a hoparlörlü tertibat kurulmuştu. Törenden önce Anıtı'nın önüne 20'yi aşkın çelenk konuldu. Saat 14.00'da Tümen bandosunun İstiklal Marşı'nı çalmasıyla tören başladı. Ardından matem havaları çalındı. Halkevi adına Ortaokul öğretmeni Cemile Aytaç bir konuşma yaptı. Konuşmasında Atatürk'ün ölümüne inanmadığını belirterek serzenişte bulundu. Atatürk'ün 18 milyonu birleştiren eşsiz lider olduğunu ifade etti. Ölümüyle birlikte ebedileştiğini ifade ederek sözlerini şöyle sonlandırdı: *“... Atatürk! Atatürk! Sesimizi işit Atatürk!... Kurtardığın millet nankör deyildir. Seni Tanrı öldürse*

⁵⁶ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.66.

⁵⁷ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.68.

⁵⁸ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.77.

*de biz yaşatmakta devam edeceğiz!... Aziz Atatürk!.....*⁵⁹ Cemile Aytaç'ın etkileyici konuşması halkın gözyaşlarına neden oldu.⁶⁰ Aytaç'tan sonra Belediye Meclisi'nden Avukat Fahri Karakaya Atatürk ve eserleri hakkında bir konuşma yaptı. Konuşmasında Atatürk'ün hizmetlerinden bahsettikten sonra 10. Yıl Nutku'nu okudu. Bedenen Türk milletini terk etmişse de ruhen sonsuza kadar yaşatılacağını vurguladı.⁶¹ Ortaokul son sınıftan bir genç, gençler adına nutuk çekti. Halk adına Necmi Örgen Cumhuriyet ve Atatürk'ün eserlerine bağlı kalacaklarına dair yemin ettirdi. Saat 16.00'da çalınan siren sesiyle üç dakika saygı duruşunda bulunuldu. Ardından altı oku temsil eden altı meşale yakıldı. Sırasıyla Kız Enstitüsü, Ortaokul kız ve erkek öğrencileri, Dördüncü Genel Müfettişi, Elazığ Valisi, memurlar ve vatandaşlar Atatürk Anıtı önünden saygı geçişinde bulundular. Geçişten sonra tören sona erdi. Bununla beraber meşaleler bütün gece yandı. Çok sayıda vatandaş toplanarak Atatürk Anıtı'nı seyretti.⁶²

Elazığ'a bağlı Baskil, Maden, Palu, Harput gibi kaza ve nahiyelerle köylerde de matem törenleri yapıldı.⁶³ Örneğin, Harput'ta 21 Kasım saat 14.00'da Atatürk Anıtı önünde toplandı. İstiklal Marşı ile tören açıldı. Ardından Ahmet Saçlı, Abdullah Kozagöz ve Ali Öner hıçkırıklarla heyecanlı konuşmalar yaptılar. Nahiye Müdürü ve Halkevi Başkanı Ali İlder, Atatürk'ün hayatı ve eserleri hakkında yaptığı konuşmadan sonra halkı yemin etmeye davet etti. Saat 16.00'da Kurşunlu Cami'nin minaresine çıkarılmış olan dört askerin borazanlarını çalmaları üzerine üç dakika saygı duruşunda bulunuldu. Saygı duruşunun akabinde meşaleler yakıldı ve törene son verildi.⁶⁴

6. AFYON'DA YAPILAN MATEM TÖRENLERİ

Atatürk'ün Ankara'daki cenaze töreni münasebetiyle matem törenine ait program Afyon Valiliği'nce hazırlandı. Program resmi dairelere, özel kuruluşlara ve halka dağıtıldı.⁶⁵ Afyon'da etkinliklerin ilki halkevlerinde gerçekleştirildi. 21 Kasım saat 11.00'da Afyon'da bulunan beş halkevi şubelerini dolduran vatandaşlar Atatürk'ün ölümünü gözyaşlarıyla andılar. Afyon Merkez Halkevi'nde yüzlerce vatandaşın katılımıyla yapılan ilk etkinlik iki saat sürdü.⁶⁶ Vali ve CHP Başkanı Durmuş Evrendilek bir konuşma yaptı. Konuşmasına başlarken Türk milletine, devletine, hükümetine ve CHP'ye baş sağlığı diledi. Atatürk'ün hayatını, eserlerini anlattıktan sonra ölümünden doğan üzüntüyü ifade etti. Atatürk'ün mucizeler yaratarak Türk Milleti'ni yükselttiğini, her Türk'ü "*Ne mutlu Türküm diyene*" demekle gururlanır hale getirdiğini belirtti. Atatürk'ün eserlerini Türk gençliğine emanet ettiğini ifade

⁵⁹ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.74-75.

⁶⁰ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.74-75.

⁶¹ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.69-73.

⁶² BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.78.

⁶³ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.79, 80.

⁶⁴ BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.80.

⁶⁵ Haber, 21 Kasım 1938.

⁶⁶ "Afyon'da Büyük Yas Töreni", **Taşpınar**, C.7, S.73, Kasım 1938, s.17.

etikten sonra etkinliğe katılanlara onun yolundan gideceklerine dair yemin ettirdi.⁶⁷ Vali'den sonra Birinci Kolordu Kurmaylarından Yüzbaşı Kemal Büyük, Atatürk'ün hayatını, askeri ve siyasi zaferlerini anlatan bir konuşma yaptı. Vilayet Kültür Direktörü Lütfi Engin ise Atatürk'ün kültürel devrimlerini anlattı. Ardından Afyon Lisesi öğrencilerinden Ali Kaya, Atatürk'ün Afyon'u ziyaretlerinde Türk Ocağı'nda yazmış olduğu belgeyi okudu. Öğrencilerden İbrahim Mete ve Osman Attila Atatürk'le ilgili şiirler okudular. Gençliğe Hitabe'nin okunmasıyla törene son verildi.⁶⁸

Diğer taraftan asıl matem töreninin yapılacağı Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan Zafer Anıtı çevresinde kalabalık artmaktaydı. Saat 14.00'da evler, dükkânlar, resmi ve özel kuruluşlar kapanmış, halk Cumhuriyet Meydanı'nda Zafer Anıtı'nı doldurmuştu. Afyon Valiliği, CHP, Belediye, Halkevi, Demiryolu Alayı, Nakliye Taburu, Jandarma Komutanlığı, Emniyet Müdürlüğü gibi kuruluşlar ve esnaf cemiyetleri çelenklerini koydular. Bandonun çaldığı İstiklal Marşı ve Bethofen'in matem havalarıyla tören başladı. Zafer Anıtı yanında Türk ve CHP bayraklarıyla örtülmüş kürsüde Vali ve CHP Başkanı Durmuş Evrendilek Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntüyü, Afyon halkının tuttuğu yası, acıyı gözyaşlarıyla anlattı. Atatürk'ün hayatını ve eserlerinden bahsederek halka bağlılık yemini ettirdi. Konuşmasında Atatürk'ün çok yönlülüğüne vurgu yaparak şöyle hitap etti:

“Ey bütün cihanda bir eşi görülmemiş olan Atatürk;

... Türk yurdunda Türk âleminde Türk ulusunun ruhu, Türkün millî senbolü, millî mefkûresi olarak bütün ulusun sana kopmaz bağlılıkları ile 17 milyon Türkün kalbinde yaşamaktasın ve ebediyen yaşayacaksın...” Vali konuşmasını halkın gözyaşları içerisinde bitirdi.⁶⁹ Valinin ardından Emniyet Direktörü Ş. Saip Borhan bir konuşma yaptı. Atatürk'e hitaben yaptığı konuşmada, 18 milyon Türk halkının kalbinin hep birden onun için attığını belirtti. Cengiz Han'ın, Atilla'nın, Timur'un, Fatih ve Yavuz'un Atatürk'ü saygıyla selamladıklarını ifade etti. Konuşmasının sonunda Atatürk'e hitaben şöyle yemin etti:

“İşte Aziz Ata:

*Senin ebedî huzurunda bir daha ve her an tazelenen bir enerji yolunda ve hiç durmadan yürüyeceğimize, koşacağımıza ve gayeye varacağımıza and içiyoruz.”*⁷⁰

Törende gençler ve Halkevi adına da konuşmalar yapıldı. Atatürk'ün Afyon'a dair hatıralarından bahsedildi. Halk Atatürk'e bağlılık yemini etti. Saat 16.00'da bir top sesiyle üç dakika saygı duruşunda bulunuldu. Saygı duruşu yine bir top sesiyle bitirildi. Ardından Zafer Anıtı çevresinde hazırlanan altı meşale izci ve sporcu çocuklar tarafından ateşlendi. Süngülü askerler meşalelerin yanlarında saygı nöbeti tutmaya başladılar. Zafer Anıtı'nın önünden saygı geçişi yapıldı. Başta Vali olmak üzere komutanlar, adli, mülki çalışanlar, CHP,

⁶⁷ “Sayın Valimizin Büyük Yas Gününde Halkevindeki Söylevleri”, **Taşpınar**, C.7, S.73, Kasım 1938, s.19-21.

⁶⁸ “Büyük Yas Gününde Evimizdeki Tören”, **Taşpınar**, C.7, S.73, Kasım 1938, s.39.

⁶⁹ “Sayın Valimizin Büyük Yas Gününde Utku Anıtı Önündeki Söylevleri”, **Taşpınar**, C.7, S.73, Kasım 1938, s.21-36.

⁷⁰ “Emniyet Direktörümüz Ş. Saip Borhan'ın Büyük Yas Gününde Utku Anıtı Önündeki Söylevi”, **Taşpınar**, C.7, S.73, Kasım 1938, s.36-38.

Halkevi üyeleri, Belediye Genel Meclisi ve vatandaşlar Atatürk Anıtı'nın önünden saygıyla eğilerek geçtiler. Halkın gözyaşları içinde yaptığı geçişten sonra tören sona erdi.⁷¹

7. ÇANKIRI'DA YAPILAN MATEM TÖRENLERİ

Diğer yerlerdeki gibi matem törenleri Çankırı'da da gerçekleştirildi. Merkezden gelen tebligat üzerine kurulan bir komisyon törenlerin hazırlıklarını tamamladı. 21 Kasım sabahı erken saatlerde Ankara'da yapılacak cenaze töreninin takibi için Çankırı'da radyo düzeneği kuruldu. Radyo yayını başlayınca halk hoparlörlerin başında toplandı. Vatandaşlar radyo programını dinlerlerken gözyaşlarına engel olamadı. Bu arada Cumhuriyet Meydanı'nda 10. Yıl hatırası için yapılan Anıt, Türk ve CHP bayraklarıyla süsleniyordu. Atatürk'ün büyük bir fotoğrafı da Anıt'a konulmuştu. CHP, Halkevi, Belediye, okullar, Teyyare Cemiyeti, Hastane ve diğer kuruluşlar çelenklerini Anıt'ın önüne koydular.

İlk tören Çankırı Halkevi'nde gerçekleştirildi. Saat 11.00'da vatandaşlar Halkevi salonunu doldurdu. Bandonun İstiklal Marşı'nı çalmasıyla Halkevi'ndeki tören başladı. Çankırı Ortaokulu Tarih Öğretmeni Rifat Gürses kürsüye çıkarak bir konuşma yaptı. Konuşmasında Atatürk'ün hayatını ve eserlerini anlattı. Üç dakika saygı duruşundan sonra Halkevi'ndeki törene son verildi.

Matem töreninin asıl yapılacağı yer Cumhuriyet Meydanı'ydı. Saat 14.00'da Çankırı halkı Meydanı doldurdu. Sırasıyla öğrenciler, gençler ve halk yerlerini aldılar. Bando İstiklal Marşı'nı çalmasıyla tören başladı. Ardından Chopein'in matem havasını çaldı. Belediye Meclisi üyelerinden Diş Doktoru Halit Sungur, Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntüyü dile getirdi. Halk adına Saim Kültürel, Çankırlıların üzüntüsüne tercüman olan bir konuşma yaptı. Halkevi'ni temsilen Fethi Tansuğun, hüzünlü bir nutuk çekti. Son olarak CHP adına Vali ve Parti Başkanı Hüsnü Üzgören "*Çok acılı yuddaşlarım*" diye başlayan konuşmasında Atatürk'ün ölümüne sadece Türk Milleti'nin değil bütün dünyanın ağladığını söyledi. Atatürk'ün "*bütün dünyaya örnek olmak için yaratılmış bir varlık ve bir mucize*" olduğunu ifade etti. Onun ölümünün hiç beklenmediğini, fakat ölümün de hakikat olduğunu belirtti.⁷² Ardından Atatürk'ün hayatını anlattı, Onuncu Yıl Nutku'nu okudu, vecizelerinden bazı örnekler vererek tahlillerde bulundu. Vatandaşlar konuşmaları dinlerken gözyaşlarını tutamadı. Günün hatırasını yâd etmek için fotoğraflar da çekildi.⁷³ Konuşmalardan sonra program gereği saygı duruşu ve geçişi yapıldıktan sonra törene son verildi.

8. İÇEL (MERSİN)'DEKİ TÖRENLER

Atatürk'ün cenaze töreni nedeniyle yurdun her yerinde olduğu gibi Mersin'de ve bağlı yerlerde 21 Kasım'da matem törenleri gerçekleştirildi. 21 Kasım'da şehirde bütün işletmeler kapandı. Sadece yemek vakitlerinde fırınlar ve lokantalar kepenklerini açtılar. İlk tören Mersin Halkevi'nde yapıldı. Saat 11.00'da gerçekleştirilen etkinlikte Atatürk'ün hayatı ve

⁷¹ "Afyon'da Büyük Yas Töreni", **Taşpınar**, C.7, S.73, Kasım 1938, s.17-19; **Akşam**, 26 Kasım 1938.

⁷² **Çankırı**, 22 İkinci Teşrin 938/ 22 Kasım 1938; **BCA**, 490.1.0.0/1429.726.1, Lef.17.

⁷³ **Çankırı**, 22 İkinci Teşrin 938/ 22 Kasım 1938; **BCA**, 490.1.0.0/1429.726.1, Lef.16.

eserleri hakkında konuşmalar yapıldı. Ardından Gençliğe Hitabe okunarak, Atatürk'ün eserlerine bağlı kalınacağına dair yeminler edildi.

Asıl tören öğleden sonra saat 14.00'da Kışla Meydanı'ndaki Anıt'ın önünde yapıldı. Memurlar, öğrenciler, tüccarlar, neredeyse Mersin'in bütün sakinleri Meydan'ı doldurdu. Matem törenine İngiltere, Fransa ve İtalya Konsolosları da katıldılar. Anıt'a İl Yönetim Kurulu, Belediye, konsoloslar başta olmak üzere bütün kuruluşlar çelenk koydular. Atatürk'ün hayatını, eserlerini ve ölümünden doğan üzüntüyü ortaya koyan konuşmalar yapıldı. Bu sırada dinleyiciler gözyaşlarını tutamadılar. Tören sırasında çoğu öğrenci ve bayan olmak üzere 150'den fazla kişi bayıldı. Önceden alınan sağlık tedbirleri sayesinde bayılanlar hemen tedavi edildiler. Konuşmalardan sonra saat 16.00'da üç dakika saygı duruşu yapıldı. Başta Vali, komutanlar, konsoloslar ve memurlar olmak üzere Anıt önünden saygı geçişinde bulunuldu. Halkın geçişi ise saatlerce sürdü. Törenin tarihi hatırasına binaen fotoğraflar çekildi.⁷⁴ Saygı geçişinden sonra törene son verildi. Mersin Valisi 22 Kasım'da CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda halkın törenlere katılımı hakkında şunları ifade etmiştir:

“Şurasını derin bir tahassüsle arz ederimki bütün bu işlerde halk bizzat ve tamamen kendiliğinden hareket ediyor ve Büyük Ataya karşı tecelli eden bu umumi bağın ve coşkun iztirabın ölçüsüne lâyıkıyla arz etmem kabil değildir.”⁷⁵

9. KONYA CEZAEVİNDE YAPILAN MATEM TÖRENİ

21 Kasım'da Atatürk için matem törenleri Konya ve bağlı yerlerde halkın yoğun katılımıyla gerçekleştirildi.⁷⁶ Bunlardan dikkat çekici olan Konya Cezaevinde yapılan tören ele alınacaktır. Cezaevi Müdürü Emekli Yüzbaşı Fahri Alpsakarya'nın 15 Aralık 1938'de CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği rapora göre, matem töreni şöyle yapıldı:

21 Kasım 1938'de Atatürk'ün büstü önünde memur ve görevlilerin yanısıra bütün tutuklu ve mahkûmlar toplandılar. Törene İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlandı.⁷⁷ İlk olarak Cezaevi Müdürü Fahri Alpsakarya :

“Yüksel ey ulu ruh yüksel, hem çok yüksel;

Sana yaraşır yükselmek, çok yüksel

Türk ruhları ayaklanmış semalarda

Atilla, Cengiz, Teoman oralarda”

Sözleriyle başlayan 20 kıtalık bir şiir okudu. Şiirinde Atatürk'ün ölümünden doğan üzüntüyü dile getirdi. 18 milyon Türk'ün kalbinde ebediyete kadar yaşayacağı mesajını verdi.⁷⁸ Ardından Ereğli Maliye eski Veznedarı Seydişehirli Kemal Kışmır bir konuşma yaptı. Konuşmasında 10 Kasım'da şöyle bir ortamın oluştuğunu belirtti: *“... ufuktan doğan güneşin renginde bir durukluk, esen rüzgârın sesinde bir matem havası his olunuyordu. Sanki bütün*

⁷⁴ BCA, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.15-16.

⁷⁵ BCA, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.16.

⁷⁶ Cumhuriyet, 22 Kasım 1938.

⁷⁷ BCA, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.32.

⁷⁸ BCA, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.36.

ülkeye ölküm kanad germiş ve herkes görünmeyen meşûm bir kuvvetin altında ezilecek gibi korkak ve neşesiz görünüyordu.”

Kişmir, Atatürk'ün ölüm haberiyle beraber bütün yurdun ağladığını ifade etti. Atatürk'e ölümü yakıştıramadığını söyleyerek Tanrı'ya serzenişte bulundu. Atatürk'ün Türk Milleti'nin kalbinde sonsuza dek yaşayacağını şu sözlerle ifade etti:

“... Sen ölmeyeceksin ata!.. ölmeyeceksin diyen avazeleri semalarda çağlıyor. Atam... evvelden aramızda yaşıyordun, şimdi kalbimizde yaşıyorsun senin mezarın toprak değil, Türkün cevher kalbidir. Bu ulus senin dayanılmaz acınla kıyamete kadar yanacak, gözyaşı dökülecektir. ... Senin tahtın bizim kalbimizdir, sen bu tahta ilelebed yaşayacaksın atam!..”

Kemal Kişmir konuşmasının sonunda “Atam” başlıklı dört kıtalık şiir de okudu.⁷⁹ Kişmir'den sonra Konya Cezaevi Kâtibi Yusuf Kılıçkaya “Atayı Anarken” başlıklı bir şiir okudu. Şiirinin son kıtası şöyle idi:

*“Hayır, hayır mümkünmü bir güneş hiç söner mi?
Söz verdi atasına Türk sözünden döner mi?
Atanın acısıyla gözler dolup taşıyor
Ölmedi o ölemez, kalbimizde yaşıyor”⁸⁰*

Genç mahkûmlardan Ömer, törene katılanlara Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni okuttu. Atatürk'ün ve eserlerinin takipçisi olacaklarına dair yemin edildi. Saat 16.00'da üç dakika saygı duruşu yapıldı. Ardından Atatürk büstünün yanında hazırlanmış meşaleler yakıldı. Saygı geçişinden sonra törene son verildi. Törende tarihe kayıt düşülmesi adına fotoğraflar da çekildi.⁸¹

SONUÇ

21 Kasım 1938'de Ankara'da Atatürk'ün cenaze töreni yapılırken köy ve kasabalara kadar yurdun her yerinde matem törenleri gerçekleştirildi. Törenler Hükümet tarafından hazırlanan program gereğince ve zorunlu olarak yapıldı. Bu da törenlerin tek düze olmasına neden oldu. Törenleri valilerden, CHP ve halkevi mensuplarından kurulan komisyonlar organize edip yürüttüler. Hatipleri ve konuşmaları bu komisyonlar belirledi. Köyler, kaymakamlıklara, nahiyeler, vilayetlere, vilayetler de CHP Genel Sekreterliğine törenlerin nasıl yapıldığına dair raporlar gönderdiler. Yine çekilen fotoğraflar raporlara eklendi. Bütün bunlar da törenlere kazandırdı. Halkın bağrından çıkan bir ses olmak yerine Hükümet'in emriyle yapılmış izlenimi verdi. İlk bakışta sanki Türk Milleti Hükümet'in emriyle törenlere katıldı. Bununla beraber bu izlenim doğru değildir.

Bu çalışmadan çıkarılacak en önemli sonuçlardan biri halkın törenlere isteyerek katıldıklarının tespitidir. Büyük şehirlerden küçük köylere kadar halk Atatürk'ün ölümü karşısında yürekten üzüntü duydu ve gözyaşı döktü. Hükümet'in emri bu noktada sadece halkı yönlendirme olarak okunabilir. Zira Atatürk'ün ölümü karşısında Türk halkı ne yapacağını

⁷⁹ BCA, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.33-35.

⁸⁰ BCA, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.37

⁸¹ BCA, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.32.

şşırmıştı. Hükümet, bu etkinliklerle halkın Atatürk'ün Ankara'daki cenaze törenindeymiş gibi hissetmesini amaçlamıştır. Kurulan radyo sistemiyle vatanın dört bir yanında vatandaşlar Ankara'daki cenaze törenini canlı takip edebildiler. Belirlenen program dâhilinde Atatürk'ü andılar, onun ölümünden doğan üzüntüyü birbirleriyle paylaştılar. Törenlere Türk halkı kalabalık bir şekilde iştirak ederek Atatürk'e olan sevgi, muhabbet ve bağlılıklarını fazlasıyla gösterdi. Son görevlerini mekân olarak farklı yerlerde bulunsalar da kalben yanındaymış gibi yerine getirdiler.

Çıkarılacak bir başka sonuç ise Türkiye'nin her yerinde yapılan matem törenleri sayesinde halkın Atatürk'e ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı aidiyet duygusunun artmasıdır. Öyle ki Konya Cezaevi'nde olduğu gibi mahkûm ve tutukluların dahi Atatürk'ün cenaze törenlerine katılmaları sağlandı. Şüphesiz törenlerin yapılması emrini veren Hükümet'in de en önemli amaçlarından biri halkın Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılığını artırmaktır.

Törenler tekdüze olmakla beraber program dışına da çıkıldığı görülmüştür. Bazen belirtilen saatlere riayet edilmedi. Bu durum köylerde ve kırsal bölgelerde şehir merkezlerine oranla daha fazla yaşanmıştır.

Törenlerin başarılı bir şekilde organize edildiği söylenebilir. Zira törenlerde istenmeyen olaylar meydana gelmedi. Sadece bazı yerlerde öğrenciler üzüntülerinden ve yorgunluklarından bayılmış, fakat önceden alınan sağlık tedbirleri sayesinde hemen tedavileri yapılmıştır. Törenlerin sakin ve düzenli geçmesinde en önemli pay kurulan komisyonların, güvenliği sağlayan polis, jandarma teşkilatlarının işlerini ciddiyetle yapmaları ve halkın bu kederli günde Atatürk'e olan saygı ve bağlılığının bilincinde hareket etmeleriydi.

KAYNAKÇA

- AKÇİÇEK Eren, "Atatürk'ün Ölümünden Sonra Mulâjı, Tahniti ve Otopsi Tartışması", **Toplumsal Tarih**, S.131, C.20,Kasım 2004, s. 18-21.
- ATAY Falih Rıfkı, **Çankaya**, Bateş Yay., İstanbul 1998.
- BAYAR Celal, **Atatürk'ten Hatıralar**, Sel Yay., İstanbul 1955.
- BCA, 30.10.00.00/1.4.6, Lef.2.
- BCA, 30.10.00.00/1.4.10, Lef.2.
- BCA, 490.1.0.0/4.19.15, Lef.1-5.
- BCA, 30.18.1.2/85.99.10, Lef.1.
- BCA, 30.18.1.2/85.98.11, Lef.1.
- BCA, 490.1.0.0/1429.726.1, Lef.10, 15-17.
- BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.1-33, 43, 45, 50, 58, 60, 62-73, 76-80, 91.
- BCA, 490.1.0.0/1430.728.1, Lef.1-4, 27.
- BCA, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.1, 5, 6, 8-9, 15-16, 21, 61.
- BCA, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.7, 18-19, 32-37, 45.
- BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.3-7, 87, 116.
- BCA, 490.1.0.0/1432.736.1, Lef.24.
- Belgelerle Atatürk**, Milli Savunma Bakanlığı Yay., Ankara 1999.

- BORAN Tunç, “Atatürk’ün Cenaze Töreni: Yas ve Metanet”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011, s.487–520.
- DELİ Ogün, **Atatürk Nasıl Öldürüldü?**, Akis Yay., İstanbul 2006.
- DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 21. Baskı, Aydın Kitapevi Yay., Ankara 2004.
- EROĞLU Hamza, **Atatürk’ün Hayatı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1986.
- EVLİYAGİL Necdet, **Atatürk ve Anıtkabir**, Ankara 1988.
- GÜLEKLİ Nurettin Can, **Atatürk Milletinin Omuzlarında**, İstanbul 1960.
- KINROSS Lord, **Atatürk Bir Milletinin Yeniden Doğuşu**, 11. Baskı, İstanbul 1990.
- KOCATÜRK Utkan, “Atatürk’ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger’in Notları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.1, S.2, Mart 1985, s.343–353.
- KOCATÜRK Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999.
- KUTAY Cemal, **Atatürk’ün Son Günleri**, Boğaziçi Yay. İstanbul 1981.
- SOYAK Hasan Rıza, “Atatürk’ün Son Günleri”, **Toplumsal Tarih**, S.131, C.20, Kasım 2004, s. 12–17.
- SOYAK Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, C.2, Yapı Kredi Yay., Ankara 1973.
- ŞAPOLYO Enver Behnan; **Atatürk’ün Ölümü 10 Kasım 1938**, Refet Zaimler Kitapevi, İstanbul 1957.
- TBMM ZC**, 1 Kasım 1938, Birinci Birleşim, C.27, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=1&v_donem=d05&v_yasama_yili=5&v_cilt (ET: 22.01.2013).
- TBMM ZC**, 14 Aralık 1938, On Birinci Birleşim, C.28, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_meclis=&v_donem=d05&v_yasama_yili=5&v_cilt (ET: 22.01.2013).
- ÜNAYDIN Ruşen Eşref, **Atatürk’ün Hastalığı**, TTK Yay., Ankara 1959.

Akşam

Cumhuriyet

Çankırı

Haber

Son Telgraf

Tan

Taşpınar

Ulus

EKLER

Mersin'deki Matem Törenlerinde bayılan öğrencilerden biri ve onu tedavi eden askerler
Kaynak: BCA, 490.1.0.0/1430.729.1, Lef.21.

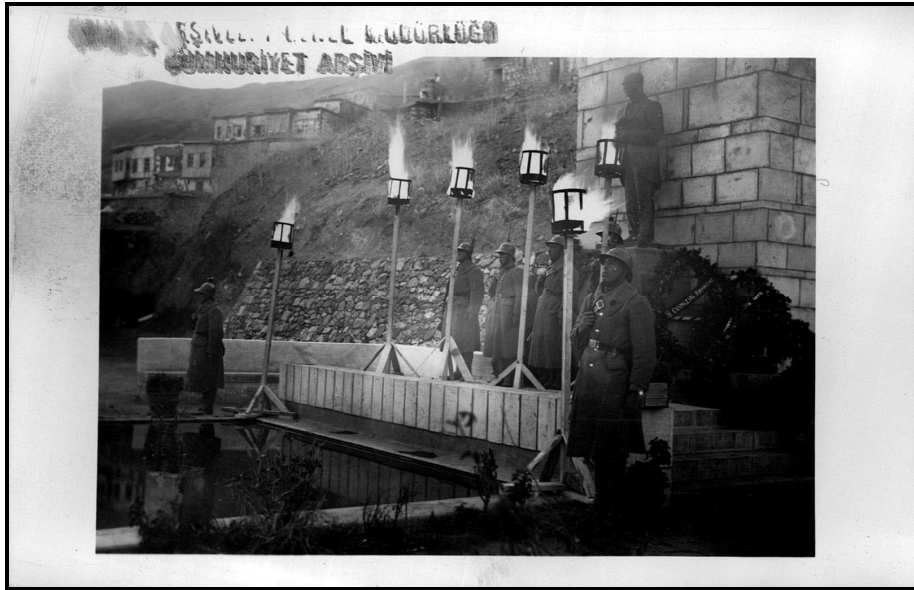

Cumhuriyet Alanında matem töreni yapan Bismilliler
Kaynak: BCA, 490.1.0.0/1429.726.1, Lef.10.

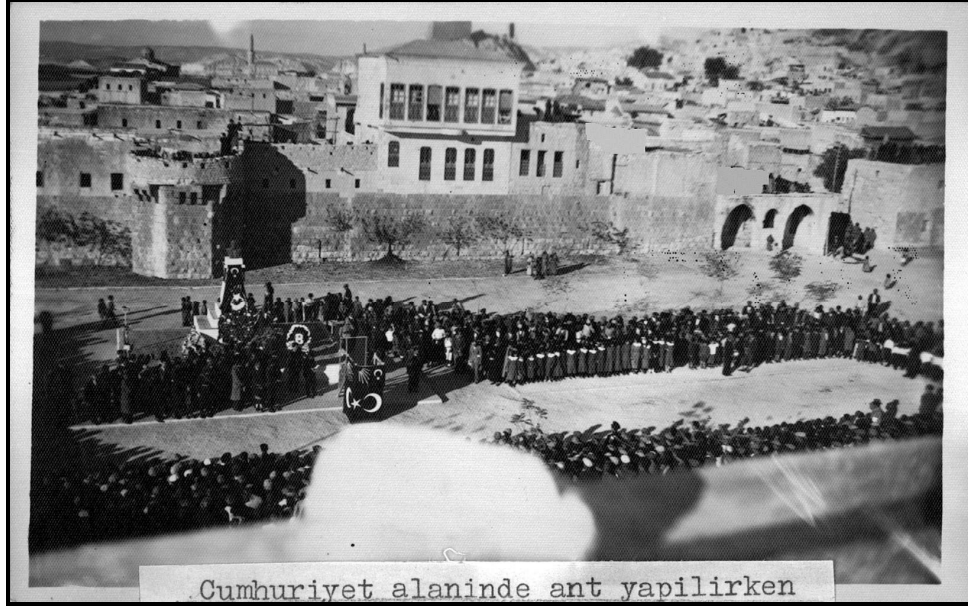
Konya Cezaevi'nde Matem Töreninde Mahkûm Kemal Şişmir konuşma yaparken

Kaynak: **BCA**, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.45.

Elazığ'da tören sonrası saygı nöbeti tutan askerler

Kaynak: **BCA**, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.91.

Urfalılar Atatürk'ün eserlerine bağlı kalacaklarına dair yemin ederken
Kaynak: BCA, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.87.

Gümüşhane Cumhuriyet Alanı'nda hazırlanan Atatürk Kursüsü.
Kaynak: BCA, 490.1.0.0/1430.728.1, Lef.27.

Eskişehir'in Mahmudiye Nahiyesindeki Matem Töreni.
Kaynak: BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.50.

Eskişehir'in Sait Halimpaşa köylülerinin Atatürk'ü Matem Töreni.
Kaynak: BCA, 490.1.0.0/1430.727.1, Lef.60.

Maraş'taki Matem Töreninde çocuklar saygı geçişini yaparken

Kaynak: **BCA**, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.7.

Uşak Banaz'daki törende öğrencilerden Ahmet Yılmaz konuşma yaparken

Kaynak: **BCA**, 490.1.0.0/1431.731.1, Lef.18-19.

Tokat'taki Matem Töreninden bir kesit
Kaynak: **BCA**, 490.1.0.0/1432.735.1, Lef.116.

Van'daki Matem Töreninden bir kesit
Kaynak: **BCA**, 490.1.0.0/1432.736.1, Lef.24.